

Ole Nørgaard og Clemens Stubbe Østergaard

Indledning

Kina og Sovjetunionen, verdens to socialistiske stormagter og i mange år uforsonlige ideologiske modstandere, er begge inde i, hvad der synes at være en hastigt accelererende forandringsproces. Det er forandringer, der på mange punkter synes at pege i samme retning. Alle synes de i et eller andet omfang at markere begyndelsen til et opgør med den traditionelle økonomiske og politiske udviklingsmodel. Går man tættere på de konkrete forandringsprocesser, på deres baggrund, den hastighed, hvormed de gennemføres, og den politiske strategi, som de politiske ledere af reformerne anvender, bliver det imidlertid også klart, at der er store forskelle mellem de to lande. Det er forskelle, der dybest set har rod i de to landes forskelligartede historie. I første omgang i den historie, der lå forud for de revolutionære omvæltninger, der førte til dannelsen af socialistiske eller, som vi foretrækker at kalde dem, planstyrede stater. I anden omgang forudsætninger, der udspringer af den konkrete historie, som de to systemer har gennemløbet siden magtskiftet.

Det er formålet med dette temanummer at beskrive reformprocessen og lægge grunden til en sammenligning mellem forandringerne i de to samfund. I et bredere perspektiv er det kun gennem en sådan sammenligning, det bliver muligt at skille det generelle fra det specifikke i den måde, hvorpå de planstyrede samfund udvikler sig. Eller sagt på en anden måde: kun ved at sammenligne reformprocessen i to planstyrede samfund, der begge tager afsæt i samme økonomiske og politiske system, men samtidig er karakteriseret ved forskellige sociale, politiske og ikke mindst kulturelle forudsætninger, vil vi have mulighed for at vurdere, hvordan de planstyrede samfund på længere sigt vil udvikle sig. Da Sovjetunionen og Kina er de eneste af de planstyrede samfund, der kan siges at udvikle sig på egne betingelser uden at være underlagt eksterne begrænsninger på deres interne udvikling, synes valget af netop disse to lande i en sådan sammenligning at være oplagt.

Ligheder

Som sagt er det, der først falder i øjnene ved sammenligning af reformprocessen i de to samfund, de ydre ligheder. På det overordnede plan kan reformerne begge steder ses som en reaktion mod den ekstreme centralisme, der i begge samfund prægede det økonomiske planlægnings- og forvaltningssystem. Begge steder er det da også denne models manglende evne til at fungere effektivt og tilfredsstillende det politiske ønske om fortsat økonomisk vækst, der har været udgangspunkt for reformforslagene. Derfor indeholder reformerne i begge systemer også elementer af decentralisering af det administrative forvaltningssystem og elementer af markedsøkonomi. Samtidig skal reformernes politiske aspekt imidlertid også ses i

sammenhæng med begivenhederne i Polen i begyndelsen af 1980'erne. Både i Kina og Sovjetunionen synes det folkelige oprør i Polen mod et forstenet og korrupt statsapparat at have været anledningen til at overveje, om den politiske ledelse havde tilstrækkelig føling med de holdninger og krav, der eksisterede i den brede befolkning.

Det er på den baggrund, at reformerne i såvel Sovjetunionen som Kina indeholder elementer af øget befolkningsmæssig deltagelse i det politiske liv, elementer af institutionelle politiske reformer (dog uden at true det kommunistiske partis hegemoni) og elementer af øget åbenhed i kulturlivet. Men det siger sig selv, at selvom decentralisering og medbestemmelse på det overordnede plan kan tjene som et politisk slogan i reformprocessen, er dette kun til begrænset hjælp, når reformpolitikeren står over for at skulle udarbejde konkrete reformer af de økonomiske og politiske systemer. For det første må man tage højde for de umiddelbare økonomiske konsekvenser af reformerne. Ingen reform, som slår etablerede økonomiske mønstre i stykker på kort sigt, er politisk mulig. Dette uanset hvilken idealmodel, der på længere sigt kan skabes. For det andet må de politiske reformledere tage hensyn til reformernes politiske aspekt. På den ene side er de nødt til at overvinde den modstand mod reformer, der eksisterer i begge systemer. På den anden side behøver de en politisk og social basis, der kan bære reformerne igennem – centralt og lokalt. Det er på disse to planer, vi må finde forklaringen på de forskelle, der allerede nu kan observeres i reformprocessen i de to samfund.

Forskelle

Den første forskel, der dukker frem, når man sammenligner reformerne i Kina og Sovjetunionen, er hastigheden i reformerne. Selvom tendensen i reformerne er den samme, synes Kina på næsten alle de anførte dimensioner at have udviklet sig hurtigere end Sovjetunionen. Det ses mest markant i træk som det omfattende private landbrug og den private industri, men også i aktiehandel, virksomhedsfusioner, markeder for produktionsmidler og forretningsmæssig drift af banker. Reformerne i Kina synes altså at være mere radikale end i Sovjetunionen.

På det økonomiske område har dette selvfølgelig noget at gøre med, at den sovjetiske økonomi er langt mere udviklet og dermed mere kompleks end den kinesiske. Forandringer er derfor også vanskeligere at gennemføre, både fordi de teknisk set kræver større forberedelse, og fordi konsekvenserne af ændringerne kan være vanskeligere at overskue.

En anden og måske mere afgørende forklaring på den hastighed, hvormed reformerne udvikler sig i de to samfund, må imidlertid søges på det politiske plan. Modstanden mod reformerne i Kina har været og er stadig mindre end i Sovjetunionen. Forklaringen herpå kan man søge på flere planer. Helt overordnet har det utvivlsomt betydning, at den sovjetiske model i Kina så at sige er importeret og derfor også lettere at forlade end i Sovjetunionen, hvor modellen på godt og ondt var resultatet af den interne udvikling i dette land. Samtidig har det også haft en væsentlig betydning, at Kulturrevolutionen i sig selv var en voldsom kritik af den sovjetiske model og dermed lagde grunden til nutidens opgør med dette system. Men forskellene kan analyseres i mere konkrete politiske termer.

For det første har Deng i Kina kunnet udøve en meget større magt over for politiske eliter, end det på kort sigt har været muligt for Gorbatsjov i Sovjetunionen. Deng kunne her drage fordel af udstrakte erfaringer, enorme personlige kontakter og den nimbus, der omgav ham efter et langt politisk og militært liv. Heroverfor har Gorbatsjov som en relativt ny mand i Kreml været hæmmet af at være begrænset i sine politiske handlemuligheder, fordi han måtte – og stadig må – tage hensyn til andre holdninger blandt magtfulde eliter i den øverste ledelse.

Også på det næste plan i det politiske system er der imidlertid en væsentlig forskel på graden og karakteren af den modstand, der møder den politiske leder i de to systemer. I Sovjetunionen synes den institutionelt baserede modstand at være koncentreret i de store centrale bureaukratier i Moskva. I Kina derimod, findes modstanden koncentreret i partiet på de lokale og regionale niveauer. Én forklaring er her, at medens den kinesiske centrale forvaltning stadig rummer en stor del »politiske kadre«, embedsmænd, der er rekrutteret på grund af deres politiske loyalitet, er dette ikke mere tilfældet i Sovjetunionen. De sektoropdelte bureaukratier, der skabtes under den centralt styrede industrialisering i 1930'erne, og som siden har formeret sig hæmningsløst, er i dag primært befolket med apolitiske, teknisk uddannede bureaukrater, hvis hele liv og karriere er bundet til en speciel forvaltningsgren. Der er derfor knyttet stærke sociale og dermed også politiske interesser til den eksisterende forvaltningsstruktur i det sovjetiske system.

Hertil kommer også, at de rystelser, som det kinesiske bureaukrati var udsat for under Kulturrevolutionen, stadig har svækket dets politiske styrke. I Sovjetunionen har man aldrig haft noget, der i omfang og intensitet kunne måle sig med Kulturrevolutionen. Khrustjovs opgør med Stalin var i sig selv begrænset til en snæver personkreds omkring diktatoren og nåede i øvrigt aldrig ud til den brede befolkning. Heller ikke Khrustjovs angreb på bureaukratiet i begyndelsen af 1960'erne kan måle sig med Maos angreb på bureaukratiet under Kulturrevolutionen. Hertil kommer, at Kina ikke, som Sovjetunionen, oplevede en konservativ restauration, der i omfang og stabilitet kan måle sig med den politiske stagnation, der prægede Brezhnev's Sovjetunionen, fra 1965 til 1982. Det skyldes antagelig, at de kinesiske eliter ikke er assimilerede i sammenlignelig grad og derfor støtter reform snarere end en tilbagevenden til tiden før Kulturrevolutionen og Det store spring Fremad.

Hertil kommer endelig, at de to landes udenrigspolitiske problematik adskiller sig væsentligt. Kina indledte arbejdet med at skaffe fredelige omgivelser for reformprocessen allerede i 1971, længe før der var indenrigspolitiske muligheder for reform. I 1982 konsoliderede man en ligevægtig udenrigspolitik, der også er forudsætningen for at supplere reformerne med en åbning over for omverdenen. Sovjetunionen har i samme tidsrum haft sine allierede at tage hensyn til og har samtidig måttet slås med problemer i Afghanistan og med en konservativ aktivistisk amerikansk præsident.

Bevæger vi os til den sociale modstand mod reformerne, eller rettere mod reformernes sociale konsekvenser, eksisterer den i begge systemer. Dette er den væsentligste forklaring på den varsomhed, hvormed man begge steder nærmer sig spørgsmålet om reformer af prissystemet. Men også her er der forskelle. Brezh-

nevperiodens »sociale kontrakt« synes her at have efterladt et langt mere rod-fæstet krav om social tryghed og lighed, end vi finder i Kina. Også her synes Kul-turrevolutionens oplevelser, på trods af alle dens negative sider, i den brede kine-siske befolkning at have skabt en større accept af og forståelse for sociale foran-dringer som et nødvendigt led i en reformproces.

Medens Kina således synes at have bevæget sig længst, hvad angår reformer af det økonomiske planlægnings- og forvaltningssystem, synes det modsatte at være tilfældet, hvad angår de ændringer, der er sket i kulturlivet. I Sovjetunionen er der her sket meget radikale forandringer. Under kodeordet »glasnost« har kritik og samfundsdebat antaget et hidtil uset omfang og kan i dag i radikalitet på en lang række områder måle sig med den offentlige debat i vestlige samfund. På det-te felt har udviklingen i Kina været mindre radikal. Forklaringen skal her søges i den rolle, kulturintelligentsiaen traditionelt har spillet i de to samfund. I Sovjet-unionen er der en gammel tradition for, at den »kreative intelligentsia« var i oppo-sition til regimet. Samtidig fungerede forfattere og andre kunstnere i vid udstræk-ning som befolkningens talerør over for magthaverne. Den sovjetiske intelligentsia kunne derfor bygge på en gammel tradition, da det kulturelle miljø blev libera-liseret som en del af Gorbatsjovs reformstrategi. Omvendt har den kulturelle intel-ligentsia i Kina altid været en integreret del af det politisk-administrative system. Den kon-fu'cianske lærdomstradition og det klassiske eksaminationssystem til statsadministrationen udvaskede her skellet mellem forfattere og bureaukrater.

Temaets artikler

Det er en sammenligning, som den der her er antydnet, der implicit ligger bag de fire artikler i dette temanummer om reformer i planstyrede samfund. De fire ar-tikler belyser parallelle aspekter af reformprocessen i de to typer samfund. To af artiklerne fokuserer på økonomiske reformer og de to andre på aspekter af de intel-lektuelles rolle i reformprocessen.

I den første artikel beskriver og analyserer Ole Nørgaard forudsætninger for, indhold i og perspektiver for Gorbatsjovs reformer af det økonomiske planlæg-nings- og forvaltningssystem i Sovjetunionen. Hovedargumentet i artiklen er koncentreret omkring den politiske reformstrategi, Gorbatsjov anvender for at overvinde den politiske modstand på eliteniveauet, på det institutionelle niveau og i den brede befolkning. Ole Nørgaard er relativt skeptisk over for Gorbatsjovs muligheder for at realisere sine reformplaner og understreger, at de under alle omstændigheder må være gradvise og strække sig over en lang periode.

I den anden artikel viser Clemens Stubbe Østergaard, at den kinesiske reform-strategi over det sidste tiår har bevirket, at organiseret modstand er sjælden, der er bred enighed om reform, om end ikke om hastighed og fremgangsmåde. Der-imod har lang tids decentralisering til lokale administrative niveauer gjort det svært at implementere autonomi for statsvirksomheder. De politiske virkninger af økonomisk og politisk reform fører Kina i retning af liberalisering og et kvasi-pluralistisk autoritært system, men forfatteren vurderer, at videre reform trues af de alvorlige økonomiske problemer, især inflation og faldende landbrugsproduk-tion.

I tredje artikel analyserer Märta-Lisa Magnusson den kreative intelligentsias rolle i Gorbatsjovs reformproces. Artiklen beskriver, hvorledes Gorbatsjov søger at anvende denne gruppes popularitet i den brede befolkning til at skabe opbakning bag reformerne. Det understreges også, at den nye åbenhed i sig selv kan resultere i, at den kreative intelligentsia mister sin traditionelle rolle som befolkningens talerør over for magthaverne i takt med, at dagspressen overtager denne rolle. Märta-Lisa Magnusson finder det ikke sandsynligt, at liberaliseringen af det sovjetiske kulturliv og informationssystemet kan standses og påpeger, at det i så fald vil blive på bekostning af Sovjetunionens muligheder for at følge de vestlige samfund ind i informationstidsalderen.

I den fjerde artikel analyserer Søren Clausen de kinesiske intellektuelles forhold til reformpolitikken. De intellektuelle er de mest konsistente støtter for reform uden at være initiativtagende, og de har opnået noget højere status og levestandard end hidtil. Selvom de intellektuelle har genvundet deres rolle som samfundets moralske og politiske elite, er forfatteren skeptisk med hensyn til udsigten til en integration af den politiske og professionelle elite efter østeuropæisk mønster. Hindringen synes at ligge i to vidt forskellige opfattelser af den intellektuelles funktion.

For såvel Kina som Sovjetunionen synes der således ikke at være udsigt til pludselige og hastige omvæltninger. Om regimerne på den baggrund vil evne at nå op på siden af – eller blot holde trit med – udviklingen i den kapitalistiske verden, er så et helt andet spørgsmål.